

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A SZÓMI IRODALMI TÁRSASÁG.

HUNFALVY PÁL

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

67

12
5
27

A Magyar Tudományos Akadémia és a szömi Irodalmi Társaság.

(Olvastatott a m. t. akadémia 1881. máj. 2. tartott ülésén.)

Történeti Hasonlatok.

Ezernyolczszáz-harminczegy februárius 14-től 24-ig tartá a *Magyar Tudós Társaság* első üléseit. Ugyanazon év márczius 16-án a *Szömi Irodalmi Társaság* (Finn irod. társ.) tartá első ülését. Meglepő találkozás, hogy mind a magyar tud. Akadémia, mind a finn Irodalmi Társaság ez idén ülnek meg fennállásuk és működésök ötvenedik évi fordulóját. S monnó azon tudással ülheti azt, hogy a nemzeti tudománynak és irodalomnak első és fő előmozdítója, eszközlője. Ha valaha, most juthat eszünkbe a hajdani ének intése: »Emlékezzünk régiekről«, mert »vagy nyereség vagy veszteség, azokról emlékezni gyönyörűség.«

Egy nemzet sem áll magában, hanem rokon nemzetekkel van vagy volt környékezve; egy nyelv sem állott eleinte magában, hanem rokon nyelvek társaságában fejlett ki és erősödött meg. A nyelv a nemzet lelke lévén, tehát a nyelvnek története a nemzet története; s megfordítva, a nemzet története a nyelven tükröződnek vissza. A nyelvek nyújtotta világítás mellett a nyomozás a magyar nemzet eredetét a finn-ugor nemzet-csoportban s ősz hazáját is azon nemzet-csoport területén találja meg. Az együttlakást pedig a számnevek mivolta jellemzi legjobban. A finn és ugor népek első hét számneveik azonosak és egyszerűek: nyolczas és kilenczes számneveik ellenben különbözök és két szóból vannak összetéve. Az össze-

tétek jelentése: *egy híján tíz* (=9), *kettő híján tíz* (=8). A tizes számnév ismét egyszerű ugyan mind a finn, mind az ugor nyelvekben, de nagyon különböző.*) A számnevek e mivoltából az a jeles tanúság foly, hogy a finn-ugor népek legősiebb korukban egymás mellett, más nyelvű népek által el nem szakasztott területen laktak, — mert különben az első hét számnevek nem volnának azonosak; továbbá, hogy azon együttlét idejében hetes számrendszert vallottak, nem pedig tizes, különben a nyolczas és kilenczes számnevek is egyszerűek volnának.**)

Ezt a hetes számrendszert a finn-ugor ember bizonyosan a hold változásai és fordulásai után képezte magának, a melyek neki is, mint valamennyi őskorú embernek, az idő mérését és felosztását szolgáltatták. E mérés és felosztás szerint a finn-ugor embernek az esztendőjét huszonnyolcz napos 13 hónap, hónapját 4 hét és hetét 7 nap tette, az esztendőhöz egy vagy két *szökő* napot hozzászámítván.***)

*) Magyarban *tíz* és *van, ven*; vogulban *lan* és *men, pen*; lapplban *log*, finnben *kümme* stb.

**)	8	9
	<i>magyar</i> nyol-cz	kilen-cz
	<i>vogul</i> n'ala-lu	antal-lu
	<i>lapp</i> gak-cze, gaf-cze	of-cze
	<i>finn</i> kahde-ksan	yhde-ksän

***) Ámbár több ízben leirtam már ezt az eredeti naptárt, a magyar tudomány nem igen vette még tekintetbe, azért írom le újra.

A finn utazók, mint Lönnrot Castrén, Ahlqvist, először vevék észre az ugor és finn népeknél a régi tizenhárom hónapos naptárt; melyet én azután a hetes számrendszerrel és a hold változásaiával kapcsoltam össze. De hogy az a tizenhárom hónapos esztendő még az újabb időben is valamelyik rokon népnél divatozott volna, nem vala ismeretes, ez egy tanúság mindnyájunk figyelmét kerülvén el. A mint arra reá bukkantam, 1871-ben az »Utazás a Balt-tenger vidékeire« című munkában közlém, s a finn és eszt tudósokat is reája figyelmeztetém. A tanúságot Hupelnél (Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, III. kötet, Riga 1782., 366. lapján) találtam meg: »Für Ehsten und Letten werden zwar jährlich in ihrer eigenen Sprache Kalender gedruckt, und wohlfeil verkauft; aber die öselschen Bauern (az Ösel szigetbeli lakosok eszt nyelvűek) machen ihren Kalender selbst, wozu sie, da sie nicht schreiben können (így vala még 1782-ben) gewisse Zeichen erwählt haben, die sie ohne alle Kunst auf 7 kleine durch eine Schnur zusammengebundene Bretter, oder

Valami nagy esemény, melyet nem ismerünk, a finn-ugor népeket a tízes számrendszer elfogadására kényszeríté. Akkor nem valának többé szakadatlan egymásmellettiségben, mert különböző számneveket találtak ki a 10-esnek kifejezésére, s különböző számnevekből alkották a 8-ast és 9-est. Az elszakadás után is azonban a szorosan vett finn népek nagyobb közelségben maradának egymáshoz, mintsem az ugor népek, azért azoknál úgy az egyszerű 10-es, mint az összetett 8-as és 9-es számnevek azonosak. *)

Az ugor népek ellenben távolabb-távolabb estek egymástól, azért nyelveikben az egyszerű 10-es nem azonos, és a 8-as és 9-es nem egyféle szókból képeződtek. **)

eigentlich auf 13 Seiten malen. Auf jeder Seite ist ein aus 28 Tagen bestehender Monat. Aus diesem Kalender wissen sie gleich jeden Wochentag, jedes stehende Fest, jeden ihnen merkwürdigen Tag, denn jeder hat sein eigenes Zeichen. *Alle Jahre fangen sie um einen Tag später an zu rechnen* (ez a szökő nap). Bei dem Gebrauch des Kalenders folgen sie den Hebräern und andern morgenländischen Völkern, die ihr Buch von hinten anfangen und von der Rechten zur Linken lesen.« — A holdnak szembetűnő változásai és fordulatjai, alkalmasint minden népnél az időnek első és legközönségesebb mértékei voltak. A német népekről is írja Grimm: »Da sich nach dem Mondwechsel, der augenfällige Wochen darbietet, die Zeit leichter bestimmen lässt, so *scheinen* unsere Ahnen neben dem Sonnenjahr, für den gemeinen Gebrauch ein *Mondjahr* gekannt zu haben, dessen dreizehn Monate den zwölfen des Sonnenjahres entsprechen. Die wiederkehrende periode von 28 Tagen hiess darum *mônôthls, mâuôd.*« Deutsche Mythologie. Dritte Ausgabe, II. Band. 671. lap.

*)	<i>Finn.</i>	<i>Eszt.</i>	<i>Liv.</i>	<i>Mordva.</i>
10	kümme	kümme	kum, t'um	kemen
8	kahde-ksan	kahe-ksa	kaad-öks	kaf-ksa
9	yhde-ksän	ühe-ksä	üüd-öks	veh-ksa

A z e g y s z e r ű

2	kabte (kaksi)	kaks	kakš	kafts
1	yhte (yksi)	üks	ükš	ifka.

**) <i>Szirjün.</i>	<i>Volják.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Lapp.</i>	
10.	das	das	tíz	lau	lok (log)
8.	kökjamis	t'a-mis	nyol-cz	n'ala-lu	gav-cze
9.	ök-mis	uk-mis	kilen-cz	antel-lu	ov-cze

A z e g y s z e r ű

2	kik	kik	kettő, két	kiti, kit	guöft
2	ötik	og, odig	egy	äk, äkve	oft.

A török népek hasonlóképen eleinte hetes számrendszert vallottak, valamint később hasonló nagy esemény őket is a tizes számrendszer elfogadására bírta. De úgy a hetes számrendszer korában, mint a tizes számrendszer elfogadása után is szoros egymásmellettiségben maradtak, azért náluk mind az egyszerű, mind az összetett számnevek azonosak. *) A turk népek eredete tehát a finn-ugorokétól külön fészekre mutat, s számneveik alkotása külön történelmi lefolyást tüntet fel, minél fogva egy ugor vagy finn népet sem lehet a turk népek csoportjához számítani, s viszontag egy turk népet sem szabad a finn-ugor népek csoportjához vetni. **) Hány századig tartott

*) <i>Oszmanli.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Jakut.</i>	<i>Kojbal.</i>
10 on	von	uon	on
8 sek-iz (se-kiz ?)	sak-er (sa-ker ?)	ag-iz (a-giz ?)	slg-iz (si-giz ?)
dok-uz (do-kuz ?)	tuh-ur (tu-hur ?)	tog-uz (to-guz ?)	tog-qs (to-gos ?)

A z e g y s z e r ü

2 iki	ikke	ikki	ike
1 bir	per	bir	ber.

**) Vámbéry tagtársunk szerte hirdeti, hogy a magyar-finn-ugor rokonságnál elébb való a török-magyar rokonság.

Okvetetlenül el kell fogadnunk, hogy kezdetben minden külön nemzet-csoportnak külön nyelv-csoport felelt meg; hogy tehát nyelvtövet és nemzet-tövet együtt-létezőnek kell gondolnunk. Az eredeti nyelv-és nemzettőre azután igen sokféle oltvány oltódhatik reá, a nélkül, hogy mássá lenne az eredeti tő. Ámde el is enyészhetik, mikor az eredeti nyelvtő más nyelvbe beleolvadván, lassankint ennek a más nyelvnek enged helyet. Akkor a nemzettő nem hal ugyan ki, de más nyelvet fogadván el, új ethnossá válik. Így váltak a svéd rosok és a bolgárok szlávokká; így a frankok, a gótok latin nemzetekké; így változnak szemünk láttára egész magyar vidékek rumunokká stb. Arra a kérdésre, az eredeti magyar nyelv-és nemzet-tő finn-ugor volt-e vagy turk, csak a nyelv felelhet meg. A mai magyar nyelvben azon szók, melyek a *természeti és erkölcsi életre*, — melyek a *külső természet tárgyaira és tüneményeire*, — melyek a *háznépre és társadalmi életre* vonatkoznak, továbbá a *számnevek és viszonyzóik* közösek a finn-ugor nyelvek szavai- val, de nem közösek a turk nyelvekéivel. Csak az *öl* ige, a *van* számnév, az *al* viszonyzó vannak a turkban is: ámde ezeknél és néhány egyébnél fogva a vogul és más finn-ugor nyelv is turk volna. Ebbe a magyar nyelvtőbe azután igazán sok török szó jutott belé, mint jutott sok szláv is: azért az nem válik törökké, mint nem szláv. Az *atya*, *anya* is jövevény turk szók, melyek mellett az eredeti ugor-finn *ise*, *em* is megvannak.

a finn-ugor népek együttlakása, nem tudhatni. Mikor kezdőnek elválni egymástól, azt sem tudhatni; de költözéseik némi mozzanatait észreveszszük, a melyeket itt mellőzünk.

Az igazi nyelvrokonságot azonkívül bizonyos hangváltozások törvényei mutatják ki, P. o. a finn-ugor nyelvek alhangú szók *k*-ja a magyarban *h*-vá lett; a felhangú szók *k*-ja pedig *k*-nak maradt, mint:

Alhangú szókban:		Felhangú szókban:	
<i>Finn</i>	<i>Magyar</i>	<i>Finn</i>	<i>Magyar</i>
kolme	három	keht	két, kető
kuut	hat	kät	kéz
kala	hal	käy	kél
kuole	hal (moritur)	kesk	köz
kuule	hall	kelp	kell
kuu	hó (luna)	kiv	kü, kő
kot	haz, ház	kerä	kér
	stb.		stb.

A finn szók *p*-je a magyarban *f* lett.

<i>Finn</i>	<i>Magyar</i>	<i>Finn</i>	<i>Magyar</i>
pää	fe, fej		
pällä	fel	puu	fa
puoli	fél	pesa	fész-ek
puoliso	feleség	pojka	fi, fű
pilvi	felhő	pääski	fecske
puu	fa	(vogul) pom	fű
puhu	fű	pääse	feslik
	stb.		stb.

A finn szók utóhangú *t*-je a magyarban *z* lett, mint *vit viz, kät kéz, sul száz, (vogul) saler ezer, tut tűz* stb.

Ilyen törvények nem tűnnek elő a magyar és török megfelelő szók hangváltozásaiban. Bármennyi török szót vett is fel a magyar, csak némileg a kiejtéséhez idomítja, különben szőröstül-bőröstül veszi át. Szintegy teszen a szláv, a német és valamennyi vendég szóval. A mely nyelvek közt nincsenek olyatén megfelelő hangváltozások, azok állhatnak szomszédí, de nem állanak származási viszonyban egymással.

Van egy feltetsző hangtünemény is, mely világosan hirdeti, hogy a magyar nyelv nem turk nyelvfészekből való. A turk nyelvek az előhangban nem tűrik az *r*-ret; nincsen *r*-rel kezdődő török szó. A finn-ugor nyelvekben közönségesek az előhangú *r*-res szók. — Végre a hangsúly is megkülönbözteti a két nyelvcsoportot, a finn-ugorban az a szó első tagján, a turkban az utolsón vagy utolsóelőttin van.

I.

Bizonyosnak tekinthetni, hogy a szóniak, mint finn, eszt, liv, kúr nevűek, a VII. századtól fogva éltek a Balttenger keleti tartományaiban és a mai Finnországban, természet-adta függetlenségöket és ősi hitöket megtartván. A *Kaleva* fíjai a finneek, a *Kalev fíja* az esztek nemzeti hőseinek emlékezete a századok viszontagságain keresztül napjainkig maradt meg.

De a népek ősi hitét mindenütt a terjedő keresztyénség oltá el. Anskarius már 829—855-ig prédikálá a dánoknak és svédeknek az új hitet, mely Dániában Gorm alatt 934-ben, Svédországban pedig Olaff Skaut-Konung (Schoss-König) alatt 1008-ban erősödött meg. IX. vagy Szent Erik Svédországban teljesen elnyomván az Odin-vallást, 1151-ben haddal evcze át Finnországba, ott is terjeszteni a keresztyén hitet, s hódítani a finn népet. *Szent Henrik* püspök vele megyen, a ki azután Finnországnak védő szentje lett. A sereg az Aura folyó partján szálla ki, ott várat kezdvén építeni, a mai Åbo várat. Mily viszontagságok közt folyt a svéd hódítás és a nép keresztelgetése, arról kevés vagy semmi tudósításunk; tehát a finneek akkori állapotját sem ismerjük. Az első pápai levél, a mely az új (finn) keresztyén egyházzól emlékezik, 1171-ből való, s arról panaszkodik, hogy a finneek, valahányszor ellenségeik szorongatják, mindannyiszor keresztyén tanítókat kérnek: de a veszedelem elmultával üldözik azokat. Szinte hanyatlani kezd a finn egyház, mikor azt Tamás püspök megerősítette. Nem tudni, mikor kezdődött püspökösködése, de 1245-ig tarta. Eddig a püspöki hatóság és svéd védelem csak a dél-nyugati finnekre volt kiterjedve.

Tamás utódja, Bero püspök, és Jarl Birger 1249-ben a hämei finneket is hódítva megtéríték, a hämei várat (Favastehus) építvén. Utóbb, 1293-ban Knutson Torkel a karjalaiak (keleti finneek) ellen is győzelmesen hadakozván, a Viborg-várat építé. A svéd hatalom tehát és a finn püspök hatósága a Botniai tengeröböltől fogva a Ladogáig terjedett. Az első finn születésű püspök Magnus vala, ki 1300-ban a püspöki széket Ranta-mäki-ből Abo-ba tevé át. Svédországban soha sem fejtett ki annyira

a nemesség, hogy egyedül vált volna földbirtokossá és adómentessé, mint másutt és nálunk is. A meghódított Finnországban a svéd állami és társadalmi rend gyökeresedvén meg, ott földhöz kötött parasztság nem volt soha.

De a Finn-öböl déli részeiben más állami és társadalmi rendet állita fel a keresztyénség. Brémai kereskedők 1151-től fogva járnak a Dünára. 1186-ban kezdik a keresztyénséget is terjeszteni; egy augustinus szerzetes *Meinhart* megyen oda a brémai kereskedőkkel. A térítés békésen folyván, Hartvik brémai érsek a szerzetes térítőt püspökké teszi. De most tizedfizetésre szorítják az új keresztyéneket. Ezek a folyóban lemosák magokról a keresztséget, hogy ne tartozzanak tizeddel. A szelid *Meinhart* halálakor 1196-ban alig van még láttatja is a kereszténységnek. Az új püspök *Berthold* már fegyveres kézzel köszön be leendő nyájánál, de az ütközetben elesik 1198-ban.

A brémai érsek most *Buxhofi Albert*et teszi püspökké, s ez másképen lát a dologhoz. Előbb Dániában és éjszaki Németországban keresztes hadat gyűjt; mert a pogány livek és esztek ellen hadakozván, ugyanazt a földi és mennyei hasznot még pedig könnyebben lehet elérni, melyet *Palaestinában*. *Albert* a seregével 1199-ben érkezik a Dünára; várát épít; a körül támad majd *Riga* városa. De az első siker után serege széteszlik; ő tehát új vitézrendet szerez, a *Krisztus hadának testvéreit* (*fraternitas militiae Christi*), kik fehér köpönyegen veres keresztet és veres kardot viselvén, arról *kardos vitézeknek* nevezettek. A pápai bulla 1202. jóváhagyja az új rendet; ez folytatja a véres térítést.

Albert püspök egyik papja és követje az ugynevezett *Lett Henrik*, sokban személyesen vevén részt, egyebet szemtanúk után jegyezvén fel, leirá ezen Balti tartománynak hódítását és megkeresztelését. Habár *Henrik* a győzők pártján áll, mégsem hallgatja el azt a hitszegést és kegyetlenséget, a melyet a püspök és a *Krisztus* vitézei elkövettek a szegény bel-földieken. Ezek tetemes társadalmi sőt politikai fejlődésre jutottak volt: de a győzők őket szánandó rabságra veték. Midőn *Albert* püspök és cimborái még sem boldogulnak, az II. *Valdemár* dán királyt híja segítségre, a ki 1219-ben *Reval* várát építé, onnan eszt neve *Tallin* (=Tan lin, azaz Dán város.)

Most versenyeznek egymással a dán és német papok, mert ki kiket előbb keresztelhet meg, azok vagy dán vagy német alattvalók lesznek. A kardos vitézek megfogyatkozván, a német renddel kívánnak egyesülni, a mely 1230 óta Mazoviában a pogány poroszok ellen harczolt. Rosz hírok miatt amannak mestere, Salzai Hermán, csak nehezen áll reá az egyesülésre. Végre megtörténik, 1237-ben mind a pápa, mind a német császár megerősítik. A vitézek azontul fehér köpenyegen fekete keresztet viselnek; nevök lesz *keresztes vitézek*, 1381 óta pedig *keresztes urak*.

Városok is keletkeznek, melyek közül Riga, Reval, Dorpat tűnnek ki, mint a Hanza-szövetséghez tartozók. A rend virágzásának tetőpontját Plettenberg Walter mester-úr (1494—1535) alatt érte el.

II.

A magyar nyelv tanusága szerint, a magyar nemzet eleji az ugor nyelvű népek területén, tehát a szirjének, permiek, votjások, a vogulok és osztyások területén tanyáztak. Ezen nagy területet az Ural hegység választja nyugati és keleti részre. A nyugati résznek nagy folyói a Káma, a Dvina és Pecsóra, igen számos kisebb folyóit nem említvén meg. Ezek mellékein laktak és laknak még ma is a szirjének, permiek és votjások; ott vala a régi hires Biarma-land, (Perm-föld), a hová a normannok kereskedni és rabolni járának; bjarma-járásaik el valának híresedve. A Volgán, Kámán, Dvinán jeles kereskedés folyt a déliebb Ázsiával, különösen Perzsiával is. A szirjének azután is az Ural tájékok legszorgalmatosabb kereskedői.

Az Ural keleti részén a hatalmas Ob vagy Obi folyam uralkodik, a mely az Altai hegységben támad s éjszak-nyugati irányban a Jeges tengerbe, jelesen az Obi öbölbe szakad. Legnagyobb fiókja az Irtis, melynek forrásai közel esnek az Obi forrásaihoz, s miután a Tavdával megerősödött Tobol-t és a Kondá-t felvette, Samarová-n alul (éjszak felé) az Obival egyesül. Ebbe belefolyának az éjszaki Ural keleti folyói, nevezetesen az éjszaki nagy Sos-va, és a keleti Sos-va. Egy harmadik vagy

déli Sosva, a Losva és Pelim folyókkal egygyé válván, a fönn megemlített Tavdát képezi. E folyók mellékein laktak és laknak még máig a vogulok és osztjások.

Az Obi valóban örege azon egész folyó-rendszernek, a mit a neve is jelent. Vogulul és osztjákul *As*, azaz »öreg« a neve; jelzőstül *kuling As* (halas öreg) vagy *lanting As* (tápláló öreg). A szirjének lévén a fő kereskedő nép, mely az Uralon innenről az Uralon túlra, tehát a vogulokhoz és osztjásokhoz járt kereskedni, az ő elnevezéseik váltak az oroszok előtt s ezek útján az európai tudományban is ismeretessékké. *Sos* a szirjén nyelvben újj (manica, ärmel), *va* pedig folyó, *Sos-va* tehát újj-víz, újj-folyó, azaz olyan folyó, mely a nagynak, az öregnek újja. Van három ilyen nevű folyó, három *Sos-va* mind újja az Obi-nak, vagy *As*-nak. A vogul nyelvben az újj taget, taut, täjt; s valóban mind a három Sosva vogulban *Taget*, vagy *Taut*, vagy *Täjt* nevű. A déli Sosvá-nak vogul *Taget* neve meg is maradt az oroszban és a tudományban, így: *Tavd-a* = *Taut*. A szirjének az éjszaki Sosvának egyik újját *Vogul-vá*-nak nevezik; erről lett a Vogul nép-név, mely magát *Man-si*, *Man-či*-nak nevezi. A szirjén Vogul-va t. i. a vogulban *Man-ja*. E folyón játszik a vogul özönvíz mondája, s arról a folyóról lett a *Man-si* nép-név is. Az *As* (Obi) mellékein lakó nép *As-jah*, szó szerint *As-népe*, s abból lett az *Ostják* név.

Az Irtis neve is az osztjákban *Tungat*, mi nem egyéb a *Taget*-nél; mert az Irtis is az Obinak újja. Az Irtis mellékein lakó osztják ennélfogva *Tungat-jah* (Irtis népe) nevű.

Látjuk, mily jellemzően nevezgetük nyelvrokonaink a folyókat s alkalmasint jobban, mint a tudomány. A Maros, Körösök, Kraszna, Szamos, Bodrog, Sajó stb. igazán a Tiszának ujjai; a Tisza meg a Dunának az ujjja.

A szirjén, a vogul és osztják népet együtt *jojra*-nak nevezi. Ez a név is mint *ugor*, *juhor*, *Ugoria*, *Juharia* jutott be a tudományba; erről lett az »*Uger*«, »*Unger*«, *Ungar* név is. Mi most ugoiságnak nevezük az Uralon innen és túl lakó szirjén, permi, votják, vogul és osztják népeket. A magyar nép, a nyelve tanuságánál fogva, az ugor nyelvű népek területén lakott hajdanában; a nyelv tanusága pedig csalhatatlan. De

eme területnek melyik oldalán lakott? Erre a kérdésre is a nyelv válaszol. Az előszámlált ugor népek a tengert *saraz-*, *sariz-*nak, *sarids-*nak, *saridš-*nak nevezik; ez a szó ismeretlen a magyar nyelvben. A magyar nép eleji messze lakhattak az éjszaki tengertől, tehát az ugor népek területének déli tájékain éltek, a hol nemcsak semmi járásuk nem lehet vala az éjszaki tengeren, de tudomást sem vehettek arról. A *tenger* szóban is tanúság rejlik. A tenger török szó; a magyarok eleji török népek által jutottak a tengerrel való ismeretségbe.

A magyar nyelven kívül a magyar krónikák is némi földrajzi tájékozást adnak. A krónikák szerint a magyarok régi hazája Bascardia, Dentia és Magoria vagy Dentumogeria, melynek keletjén »regnum Jorianorum« volt. Ebben a régi líres Juhariát kell fölismernünk, a melyet Nagy Iván 1499-ben és 1500-ban foglalt el, s a melyről Herberstein (Miksa császárnak követje Moskvában) 1516-ban azt írta: »Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt.« Ez a Juharia a XV. század végéig a vogulok és osztjákok földjeiből állott; abban az ottani viszonyokhoz képest, megerősített városok (gorodok) lévén, köztök Lápina, Juyl Munkesz. Az orosz sereg harminczkét ilyen várost foglalt el, ötven fejedelmet és az előkelő lakosok közül ezernél több foglyot hurczolván Moskvába.

A »regnum Jorianorum«-on kívül egy *Togota* nevű folyóról is tud a magyar krónika, mely Irkaniába és azután a Jeges-tengerbe folyik. Az Irkánia szóban az Obi-nek török nevét sejtethetjük, melyet *Abul-Gazi. Ikrá-*nak nevez. A *Togota* folyó tehát vagy az Irtis, melyet az osztjákok *Tangat*-nak neveznek, vagy a vogul *Taget*, a mai Tavda. Lehet, hogy a *Dentu* szóban is *Teut* (Täut) folyó-név lappang, úgy hogy a *Taget* és *Teut* (Täut) ugyanazt jelezné. A magyar krónikás, a ki a magyar ősök vitézségét a *dent* szó által látta kifejezve, örömezt olvasá *n*-nek az *u*-t. *) A Baskir föld, a melyen Julianus szerzetes 1237-ben a magyarokkal magyarul beszélt volna, s me-

*) Dicimus etiam Dentos a dentositate, quia sicut dentes omnia corrodunt et tritulant, ita ipsi alias nationes tritularunt. Marci Chronica, pag. VI.

lyet Plano Carpini is a magyarok őshazájának vélt, nagyban azon tájékozódással egyez meg, a melyet a magyar nyelvből és a magyar krónikákból vehetünk.

Mikor és miért mozdultak ki ugor hazájokból a magyarok, nem tudjuk; de a nyelvök azt bizonyítja, hogy valamint a finnek german népek, úgy jutának a magyarok török népek hatása alá, a melyektől a »tenger« szót is vették. A midőn a konstantinápolyi császárok (Bölcs V. Leo, VII. Constantinus) tudomást vesznek rólok, már innen vannak a Volgán s a bolgárok és kozárok nyugati határosai. Itt csatlakozik hozzájuk a kabarok vagy kavarok törzse, a mely a török nyelvű kozároktól elszakadt volt. Ha előbb nem is, de bizonyosan a kabarok által jutott igen sok török elem a magyar nyelvbe. Hátározottan mondhatjuk, hogy midőn az ugor magyarok a mostani hazájokba beköltöztek, már erős törökség olvadt volt össze velök.

Itt a Kárpátok övezte országon szlovén lakosságot találának; már déli Oroszországban is szlávok valának nemcsak nyugati szomszédjaik, hanem adózóik is. Az ide való szlovén lakosság is összeolvad a magyarsággal, melynek ugor nyelve tehát a török szókön kívül szláv szókkal kezd bővelkedni.

A magyar nemzet is keresztyénné lesz, de saját fejedelme és első keresztyén királya viszi a térítést és rendezi a keresztyén magyar egyházat. Hogy egyeduralkodást birt magánál eltűrni, az tartotta meg a nemzetet az új hazában; hogy saját fejedelme vitte be a keresztyén egyházba, az biztosította függetlenségét a keresztyén Európában. A keresztyén magyar nemzet azután új török jövevényekkel, a besenyőkkel és kunokkal erősödött meg, kik beléje olvadának, a mint keresztyénekké lettek, de a kik ismét török elemet is hoztak magokkal a magyar nyelvbe, a melynek ugorsága mégis oly erősen áll, mint az oszmaniak töröksége, jöllehet ez teli van arab és perzsa szókkal, sőt erősebben áll, mint az angolok germánsága, jöllehet ez teli van keltséggel és románsággal.

III.

A magyarok tehát 1000 óta, a finnek 1157. óta, az esztek 1200 óta tagjai a római keresztyén egyháznak. Ez, litur-

giája és egyházi irodalma latin lévén, a nemzetek külön nyelveivel csak annyiban gondol, a mennyiben nálok nélkül a keresztényiség a népek szívébe nem hathat.

A római egyház népei sokkal később jutnak nemzeti tudományhoz, irodalomhoz, mint a byzanci egyház népei. A római egyháznak egyik térítője sem gondol arra, hogy a megtérítendő nép nyelvéhez alkalmazkodó betűírást találjon ki, mint Constantinus (Kyrillus) a szlovének számára talált ki egy írást. Azért lett, hogy a kievi orosz szerzetes Nestor már 1110. tájban szláv írással szláv nyelven írhatta meg az oroszok krónikáját. S a keleti egyházban azután is készség nyilatkozik az idegen nyelvű nép számára, melyet meg akar téríteni, saját írást találni ki. A XIV. század vége felé (1390. tájban) a nagy-permi vagy Szent István a szirjének térítésén fáradozván, szirjén írást szerez magának, mely alkalmasabb lenne a nyelv kifejezésére, mint az orosz írás. Eleinte csakugyan szirjén nyelven is tartják az istentiszteletet, míg az orosz nyelv azokon a vidékeken is el nem hatalmasodik. Ilyesmi nem történt sehol a római egyház területén; sehol egyházi emberei a latin betűkön kívül más írást nem használnak, annál kevesebb gondolnak ki új írást.

Tehát a mi kevés régi nyelvemlék a magyar keresztényiség első századaiból meg van, az latin betűkkel van írva, s keresztényen tartalmú. Föltéve, hogy az ugynevezett Rohonczi Codex ismeretlen írása magyar nyelvű volna; az is, a mint képeiről világos, keresztényen tartalmat foglal magában. Még a legendák is, a melyekből állanak nyelvemlékeink, nem nagy számmal vannak, s a melyek meg is vannak, a XV. századot egy sem előzi meg, talán csak a legujabban közzétett Ehrenfeld-Codex. A Huss reformatiójának elhatása a moldvai magyarok közt teremti az első biblia-fordítást 1466 előtti időben; mert a négy evangéliumnak »mégvégeztetése Ur születetének ezer négyszáz hatvanhatod esztendejében Németi Györgynek, Hensel Emre fiának keze miatt« inkább leírást vagy másolást, nem pedig fordítást sejtet, mely tehát 1466 előtt egy ismeretlen jámbor által történt meg. »Jacobus de Marchia« 1438-ban irtogetá a »huszita pestist« Erdélyország-

ban; alkalmasint már azon időben forognak vala a biblia-fordítás részei a moldovai magyarok kezei között.

A Huss reformációja nem fogott Németországban a németeken, talán azért nem fogott a magyarországi németeken sem. Könnyű vala Mátyásnak az új mozgalmat a magyarok között elfojtani — mert, hogy magyar nyelvű hussziták is voltak; abból következtethetjük, hogy 1436. július 6-án a »Compacta«-kat magyarul is hirdették ki Iglaubán. De a szellemi mozgalomnak, a hussziták elnyomása után is, érezhető hatása maradt. Temesvári Pelbárt nem távozott ugyan el egy hajszálnyira sem az egyház rendeleteitől, mégis az anyanyelven való oktatásnak szükségét bevallja, midőn mondja: Sokan tévednek, a kik fennakadnak az anyanyelven történő kifejezéseken s azt vitatják, hogy mindent betű szerint való értelemben (azaz latinul) kell kifejezni.* Az említett mozgalom érezhető hatásának tulajdoníthatni az »Alexandriai sz. Katalinnak legendáját« és Bátori László biblia-fordítását. Akárki legyen is a sz. Katalin magyar verses legendájának szerzője, Temesvári Pelbárt-é, mint Szilády Áron nagyon hihetővé teszi, vagy más, a magyar nyelvnek oly művészet kell abban tisztelnünk, a ki egyedül áll a maga korában. S a mit a legenda a szentekről mond, azt a magyar nyelvre nézve ő róla mondhatni.

Istennek kegyelmsége
 És öneki dücsősége
 Igen nagy ő szenti között,
 Mert nekik annyi jót szőzött,
 Hogy, mint Szent Pál megjelenti,
 Haló ember nem értheti,
 Mert mint fényes mennyországban
 Győzedelmes szentegyházban
 Élnek mennyei étkekvel,
 Mondhatatlan örömekvel:
 Azonképpen ez világban,
 Vitézködő szentegyházban,
 Mig világ világul leszön
 Nevek dücsőséges leszön.

*) Temesvári Pelbárt élete és munkái. Irta Szilády Áron, Bpest, 1880. A 30. lapon.

Pelbárt, ki 1463-ban a krakói egyetemen a baccalauriatust megkapta s 1504. elején meghalt, szerzője lévén azon verses legendának, méltán, míg a magyar világ »világul leszön, neve dicsőséges leszön.«

Pelbárt, mint Szilády jeles munkájából értjük, a Mátyás udvarával ellenkezik vala, többi között nyilván azért is, mert se Mátyásban, se udvara embereiben valami lelkesedést a magyarság iránt nem tapasztalt. Galleotti jól írja le ez állapotot, midőn egy helyütt mondja, hogy a király étkezése közben hárfások és zenészek magyar nyelven éneklék a hősök tetteit, a melyekben nincs fogyatkozás; de más helyütt meg azt írja: »A németek, csehek, lengyelek néha anyanyelvökön, többnyire a latinon írnak; egyedül a keresztényiségben Magyarország ír csupán latinul.« Mulatságra hallgatják vala a magyar daliás énekeket; de az irodalom nem méltatta feljegyzésre. Szegény Dobse László és az ő udvara még kevesbbé valának patronusai a magyarságnak, mely csakis az apácák kolostoraiban talált menedéket. Apácák számára fordítják magyarra a legendákat s apácák másolgatják is, mint a Margit-legendát, mint a Sz. Katalin verses legendáját stb.

A magán-életben is oly kevés nyomát találjuk a magyarságnak, hogy a »Magyar Leveles-tár« csak négy levelkét adhatott az 1504—1526-ig való időből. Ha az udvar, ha az egyházi és világi tulságig hatalmas arisztokratia oly erős folyásában érezték volna magokat a magyarságnak, milyenben a Lajtán túl a bécsi fejedelmi és német császári udvar és arisztokratia a németség folyásában érezték magokat: Verbóczy a »Jus Consuetudinariumot« talán magyarul írja meg.

A XVI. századbeli reformatio hirtelen megváltoztatja a kisebb nemzetiségek állapotját, a melyek közé a magyar, még inkább pedig a finn tartozik. Nemcsak az apácák és a szegény nép számára kell most nemzeti nyelven írni, hanem az összes közönség, kicsinyek és nagyok, szegények és gazdagok számára; sőt az egyház eddigi arisztokrátiája ellenére, a mely a latin nyelvhez ragaszkodott volt, a nemzeti nyelv az új kornak divatjává lőn.

»A ki zsidóul és görögül és végre diákul
Szól vala régen, szól néked az itt magyarul.

Minden népnek az ő nyelvén, hogy minden az Isten
Törvényén éljen, minden imádja nevét!»

Igy ír Sylvester János 1541-ben, méltó utódja Pelbárt-nak. Terjed is a magyarság, nemcsak az egyházi tudományban, mely egészen magyarrá lesz, és minden más tudományban, mely nyilatkozni tud, hanem még inkább a közéletben, a társadalomban. Szluni Annának, Frangepán Ferencz tótországi bán hugának, és Oláh-Császár Miklós nejének anyósa nevében Csányi Bernát egy magyar könyvet küldé 1559-ben, ezen izetével:

»Kéreti kegyelmedet, mint édes leányát, hogy semmire egyébre te kegyelmednek gondja ne legyen az magyar írásnál; hanem te kegyelmed tanulja meg az magyar írást, mert azt kívánja mind asszonyom (Oláh-Császár Miklós anyja) mind szerelmes ura, hogy megtanulja kegyelmed az magyar írás-olvasást, kiből kegyelmed legyen engedelmes ő kegyelmeknek.« Magyarul leveleznek a felföldi urak szintugy mint az erdélyiek, még a török basák is. Debreczenben 1566-ban a Verbőczy Tripartitumát magyar fordításban adják ki, némi magyarázatokkal; Erdélyországban ugyanekkor az udvar és a törvényhozás nyelve is magyarrá lesz. Magyarországon a habsburgi királyok miatt a törvények nyelve latin marad ugyan: de a Zsitvatoroki békekötés, a király és a török szultán között magyar nyelven fogalmaztatik. A reformátiót, természetesen, magyarul terjesztik és vijják; az összes tudomány magyarul szól. Ha Mátyás király 1590-ben feléledt volna, írás-tudatlan nagyjai és hadvezérei helyett, meg olasz tudósai és latin verseket író főpapjai helyett mindenütt magyarul levelező nagy urakat és magyarul vitatkozó fő- és al-papokat, meg theologia-írókat talált volna; még inkább pedig azon csodálkozott volna, hogy az ország városai is, a melyek az ő idejében tiszta németek valának még, most magyarosodnak vagy meg is magyarosodtak már. Igaz, még jobban meghökkent volna azon, hogy Budán török basa uralkodik: de talán eszébe is jut vala, mennyire kár volt a cseh Podjebrád ellen hadakoznia s nem a török ellen forditania minden erejét és idejét.

Hanem a végzetek könyvében meg vala írva, hogy a pápákat a török kevesbbé bántsa Konstantinápolyban, a hon-

nan okvetetlen majd Budát foglalja el, mint a husszitaság Prágában; s meg vala irva abban az is, hogy szivesebben lássák Bécsset is megszállva a török által, mintsem hogy egész Magyarország protestans legyen. Oltogatók a reformátiót, s oltogatók a magyar irodalmat, nemzetiséget. A XVIII. század majdnem annyira latinná lett Magyarországon, mint volt a XV. század; s Kollár Ádám 1763-ban azt írta, hogy Magyarországnak legkisebb részén csak magyarul beszélők laknak, s valóban félni lehet, hogy a magyar nyelv is elenyészik, úgy mint a kúnoké. *) De három évvel azután 1766-ban Mária Terézia a magyar nemes testőrséget állítja fel, s e nemes testőrök közt vannak Báróczi, Barcsai, Bessenyei, a kik a magyar irodalomnak új feltámasztói. A magyarul olvasó közönség már 1774-ben, 1775-ben Báróczi fordításain gyönyörködik, melyek az ifju Kazinczy Ferenczben is meggyújtják a lelkesedést. 1780-tól fogva magyar hirlapok is jelennek meg Pozsonyban, Bécsben, Kolozsvárott. A magyar szellemnek 1790-ben támadt új lobogását az 1793-ban működni kezdő visszahatás ismét elfojtaná, ha általában el lehetne fújni a szellemet. De ha a francia háborúk a visszahatást költötték is fel, ugyanazok 1795-ben Kisfaludy Károlyt fogolylyá teszik Avignonban, s a magyar közönség 1801-ben már a Himfy Szerelme által és 1807-ben a Regék által úgy felbuzdul a magyar múzsa iránt, a mint nem buzdukt volt fel másfél századdal előbb a Zriny Miklós hősi költeményén. Budai Ézsaiás »Magyarország történetei« 1805—1812-ben és Virág Benedek »Magyar Századai« 1808-ban a multat is felelevenítik a magyar olvasó előtt; melyet Vörösmarty Zalán futása 1825-ben megaranyozott. Ugyanakkor Horvát István »Rajzolatjai a magyar nemzet legrégiebb történeteiből« a multnak multját is a legbővebb és legszinesebb pólyáiban tárak ki a bámulók előtt.

Egy hija volt mégis a magyar művelődésnek, egy régóta mindannyian által érzett hija, melyet végre a Magyar Akadémia felállítása töltött ki 1831-ben.

*) *Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum Hungarico solum idioma te utentem habet; verendumque profecto est, ne sermo ipse exolescat, ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit.* Kollár jegyzete a Nic. Olahi Hungaria et Atilla, 91. lapjához.

Tudva van, miféle óhajtások, tervek előzték meg annak felállítását; tudva van, hogy gr. Széchenyi István vala azon bűvész, a kinek szava és tette gyujtott másokban is lelkesedést Megalakult tehát a »Magyar Tudós Társaság«, melynek első tettei közé tartozik a »*Régi Magyar Nyelvmélckek*« kiadása. 1838., 1840., 1842., 1846-ban. Többet itt és ezúttal nem hozok elő az »Akadémia« (mert a Tudós Társaság címet a *Tudományos Akadémia* váltotta fel) működéséből. Mindnyájan tudjuk, hogy a magyar tudomány igazán a Magyar Akadémia felállításával kezdődött nálunk.

IV.

Finnország ugyanazon törvények alatt élvén, melyek alatt Svédország élt, nem alattvalója, de társa vala ennek. Finnország 6367 földirati □ mfd. nagyságu, tehát majdnem 1000 □ mfdel nagyobb a magyar korona országainál. De éjszaki fekvése és hideg éghajlatja, természetesen oly sűrű népeiséget nem táplálhat, mint Magyarország. A középkorban a római kereszténység nem is hathatott annyira az elszórva lakó népre, mint minálunk; ott tehát a pogányságnak erősebb nyomai maradtak meg a buzgó nép lelkében, mintsem nálunk. A szent legendáknak finn nyelvre való fordításairól nékem legalább nincs tudásom; úgy látszik, ilyenek nem voltak ott, mert az új kor, bizonyosan már nyelvöknél fogva, megismertette volna. Igaz, Finnországban kolostorok sem lehettek nagy számmal; apáczáknak nem igen kellettek ott fordítások. A reformáció előtti korból tehát nincsen ott irodalmi nyom. Ha nem aludt ki a finnek nemzetisége, vagy ha nem zsugorodott össze annyira, mint a Káma és Volga mellékein lakó nyelvrokonaiké: a reformációnak lehet és kell azt betudni.

Svédország történeteiben a *Vásza* uralkodó nemzetség (1523—1654) kitünő helyet foglal; általa a finnek is nagyobb történelmi szerepre jutnak. I. Gusztáv (1523—1560) a reformáció mellett buzgólkodván, azt Finnországban is előmozdítá. Särkilahti vala az első prédikátor 1525-ben, a ki Wittenbergában tanult volt. De igazi reformátora Finnországnak *Agrikola Mihály* (1512—1557) a kit Skytte Márton püspök 1535-

ben mint már jeles embert, küldte Wittenbergába, a hol szintén négy évig tanult, s 1539-ben mint magister tért vissza hazájába. Abban kilencz évig igazgatván az iskolát, s a püspököt az egyházi visitatiókon kísérvén szerte az országban, alkalma lón megismerkedni a nép tudatlanságával. Első finn könyve egy finn *Abc könyv* 1541-ben (mint Székely Istváné 1533-ban és Dévai Mátyásé 1544-ben); második könyve 1543-ban *Bevezetés a hitbe* (Alkuoppi uskoou), mely Luther kátéja; harmadika *imádságos könyv* 1544-ben. A nép, a mennyiben pogány szertartásaihoz nem ragaszkodott, még azt hiszi vala, hogy csak a latinul elmondott »Ave Maria« és »Miatyánk« jutnak fel az Istenhez. Agrikola oktatja, hogy finu nyelven is lehet imádkozni, mert

»Kyllä se kuullee Suomen kielen
Joka ymmarttää kaikkein mielen«,

azaz:

Bizony az meghallgatja a Suomi nyelvet,
A ki megért minden lelket.

1548-ban az Uj Testamentum finn fordítását adá ki. Ez évben püspöki helyettessé lón, s ezentúl még inkább fáradozék a népe szellemének felvilágosításán s a papok oktatásán. 1549-ben *Kézi könyvet* ada ki a papok számára a kereszteleésről, urvacsoráról, Krisztus szenvedéséről, feltámadásáról, mennybemeneteléről, a keresztyén község igazgatásáról. 1551-ben a Zsoltárokat. Az egész bibliát nem adhatta ki, anyagi segítsége nem lévén; de a miket kiadott, Stockholmban nyomatá ki, minthogy Finnországban még nem volt könyvnyomtató. 1552-ben is néhány kis prófétát, és több fejezetet ada ki Mózes harmadik és ötödik könyvéből. 1554-ben Gusztáv király Stockholmba híván meg, ott abói püspökké avaták fel. 1557-ben tagja vala a svéd követségnek, mely Moskvában 40 évre békét kötött a két ország között. Betegen érkezvén vissza a követsegből, hamar meghala. Agrikola Mihály tehát mind a finn reformatiónak, mind a finn irodalomnak kezdője és alapítója. Tulajdonképen csak most gyökeresedvén meg a keresztyénség a finnek között, Viborgban is egy püspökséget állítanak fel, annak *Juusten Pál* lévén első püspöke. Ez lón most Agrikolának utódja az abói püspöki széken; s ez irta meg a finnországi

püspökök krónikáját (*Chronicon episcoporum Finlandensium*), mely első történeti mű abban az országban, mert a püspökök történetei az országnak is a történetei.

I. Gusztáv királynak három fia vala: Erik, János és az atyja halálakor még kiskorú Károly. Erik lön svéd királylyá (1560—1568), János finn herczeggé, Åbo-ban székelvén; neje Auguszt Zsigmond lengyel királynak Katalin nevű huga. *) A két idősbik testvér között viszálykodás üt ki, s János az aboi várban fogva tartatik. A fogságban katolikussá lesz, s abban a hitben neveli fiát, Zsigmondot is. A megőrült Erik után János lesz svéd királylyá. Ez nagy fejedelemséggé teszi Finnországot, de katolikus hite miatt, melyet terjesztetni akar, aggodalmat okoz a svédek és finnek közt. Lengyelországban II. Auguszt Zsigmond után Báthori István lesz királylyá, s ennek halála után a svéd Zsigmond, János fia. Ez a János meg 1592-ben meghalván, a svéd királyi szék és a Finn nagy fejedelemség, örökség jogán Zsigmondé lesz, de minthogy Lengyelországban lakik, nagybátyja Károly Svédországnak gondviselője, míg Fleming Miklós némileg Zsigmond helytartója Finnországban. Zsigmond, a jezsuiták biztatására, helyre akarja állítani a római egyházat, ezért szakad el tőle Svédország, s IX. Károly, Eriknek harmadik fia, lesz svéd király (1604—1611), a ki Finnországot is rendezi. IX. Károly fia II. Gusztáv Adolf (1611—1632), a ki a Svédországot követelő nagybátyja, Zsigmond lengyel király, ellen és társai, az oroszok ellen, győzedelmesen hadakozik. Lengyelországtól a Liv herczegséget, a mai Liv- és Eszt-földet szerzi el, Oroszországtól pedig Ingriát és a Kükisalmai kerületet (Keksholm-ot). Svédország tehát az összes Balti tartományok és a Balti tenger urává lett, mielőtt Gusztáv

*) Ez által Finnország dynastikus kapcsolatba jutott Magyarországgal. I. Zsigmond lengyel királynak első neje Szapolyai István leánya, Borbála vala. Ennek halála után az olasz Bona lön lengyel királyné. Bonától Zsigmondnak lett fia II. Auguszt Zsigmond és *Izabella*, ez meg neje lön Szapolyai Jánosnak, és anyja II. Jánosnak. Ez a II. János sógor-ságban állott a svéd Jánossal, ki mint finn herczeg Abo-ban székel. Ez a dynastikus kapcsolat Báthori Istvánnak nyitja meg az utat a lengyel királyi székre, és csábítja később II. Rákóczi Györgyöt a lengyel hadjáratra, nemzetségének és nemzetének vesztére.

táv Adolf a harmincz éves háborúba elegendik Németországban. Gusztáv Adolf seregében a finn katonák ki-kitűnnek.

II. Gusztáv kiskorú leánya helyett 1644-ig országos gondviselők uralkodnak, köztök a híres Oxenstjerna Axel; Finnországot Brahe Péter kormányozza. Ennek indítványára a gondviselők 1640-ben Åboban akadémiát vagy tudományos egyetemet állítanak. Az egyetem consistoriuma 1642-ben az első nyomtató műhelyet állítja fel Finnországban.

A mely hatalmat II. Gusztáv szerzett volt, azt XII. Károly szeles vitésége tönkre teszi. Az ugynevezett éjszaki háboru alatt sokat szenved Finnország, a melytől Nagy Péter nemcsak a Gusztáv Adolf által hozzácsatolt Ingriát és Keksholmot, hanem a Viborgi kerületet is elszakasztja. A nép emlékezetében *iso viha* (nagy vész) nevén maradt meg nyoma eme háborúnak, a melyre éhség és »iso kuolema« döghalál következék. E század elején a francia ügyek miatt tör ki háború Svéd- és Oroszország között. 1808-ban 80.000-nyi orosz sereg támadja meg Finnországot, azt elfoglalja. A Fridrikshammi békekötés által 1809-ben okt. 17. az egész ország az Åland szigetekkel együtt I. Sándor czáré lesz. A czár az országnak régi alkotmányát és egyházi állapotját meghagyja, örök időre biztosítja; 1811-ben finn bankot állittat fel; 1812-ben visszacsatolja a Viborgi kerületet; 1819-ben a kormány széket Abo-ból Helsingforsba teszi át; 1828-ban az egyetem is, mely Sándor-egyetem nevet vesz föl, már Miklós czár alatt Helsingforsba költözik.

A finn irodalom Agrikola fellépésével kezdődik s az egyház terén buzgó művelőkre talált ugyan egész a legújabb időkig — mert a finnek vallásos emberek, egyházi énekes könyveik kitűnő helyre méltók az európai protestáns énekes könyvek között, de a tudomány latin és svéd nyelven szólt, a svéd nyelv lévén a műveltek általános nyelve. Alig sejtik vala, hogy a nép közt, a keleti tartományokban, a hová a keresztyénség alig, a reformatió pedig épen nem hatott el, mily régiségi és költői kincs rejlik.

Pedig Agrikola erre is emlékeztette volt hazafiaiit. A Zsoltárok finn fordításának verses előszavában ugyanis elő-

hozta az isteneket, a kiket a régi hümäläiek és karjalaiak tiszteltek.

Epä Jumalat monet täsä.

Muinen palveltiin kaukan ja lässä, azaz »sok ál-isteneeket tiszteltek ott hajdan, ugy közelben mint távolban.« *Rongoteus* a rozsnak, *Pellon Pekko* az árpának, *Virankannas* a zabnak, *Egres* a babnak, borsónak, répának, káposztának, lennek és kendernek voltak isteni gondviselői; *Ulko* az időjárásnak és esőnek, *Kükri* a marhatartásnak, *Tapio* a vadaknak, *Anti* a halaknak istenei; *Väinämöinen* az éneket szerezte; *Ilmarinen* a békét és szerencsét, a *Kape*-k a holdat emésztették (a holdfogyatkozást okozták), a *Kaleva fai* réteket és egyebet teremtettek.

Agrikola után sokáig nincs említés a finn hitregékről; 1675-ben Bång Péter a »Priscorum Sveagothorum ecclesia« című könyvében először említi meg, hogy a finn parasztlak között régi énekek lappanganak, melyekből egy medve-éneket közöl eredetiben. Maxenius 1735-ben a bűbájosságról értekezvén, több bűvész-éneket hoz elő, »a melyekben már a Kalevala vidék felől érkező szélnek lehellelte érzik meg.« Juslenius az 1745. kiadott közmondások gyűjteményéhez irt előszóban a finn runók sajátosságos természetéről beszél, s gyűjtögetni kezdi azokat.

Most áll be Porthán Gábor (1739—1804) működése, a ki 1777-ben áboi tanárságba lép s az összes finn tudománynak megalapítója a múlt század másik felében. Az mutatta meg a finn költőségnek mivoltát, hazáját és mivelőit. »Nemcsak a tanult mivelték, ugymond, kedvelik, hanem különösen parasztlaink, férfiak és nők szeretik, még pedig a távolabbi vidékeken. A svédek szomszédságában egészen kiveszett már; a papok is sokat ártnak. Mert mivelhogy a nép babonás szokásaira is alkalmazza, a papok a visszaélést a helyes éléstől nem különböztetvén meg, az egész finn költőségre a gyalázat bélyegét nyomták. Legjobban divatozik még a szavoiak, karjalaiak és az éjszakiak között. Nem egyszer csodálkozó tanúja valék, ugymond, hogy mint tudnak minden tárgyról némi tüzes indulattal költeményt csinálni. Éneklési alkalmat az utazások is szolgáltatnak. Tél idején karjalaiak és mások messzire eljárnak

portékáikkal. Mikor többen, néha 40—50-en egyszerre indulnak hazulról, vagy útközben találkoznak, együtt folytatják az utazást, mint a keleti karavánok. Valahányszor tehát pihenni vagy enni vagy hálni állapotnak meg, az éneklés legkedvesebb mulatságuk. Ilyen találkozások teszik azt, hogy némely énekes annyit megtanul, s hogy a tetsző énekek oly hamar elterjednek.«

Porthan által a figyelem a finn költőségre lévén fordítva, a század második tizedében többen kezdék gyűjteni, sőt a költemények összetartozását is megsejteni. Leginkább Lönnrot Illyés (született 1802-ben) lön buzgó és legkésőbb gyűjtője. Már 1828-ban jár be a hámei és savoii tartományt, a nyelvjárásokat tanulván és feljegyezvén a nép közt talált énekeket. »Kantelé« azaz Koboz cím alatt kezdé 1829-ben kiadogatni.

Finnország 1809-ben az orosz birodalom részévé válván új állapotba lépett. Addig a latinon kívül a svéd tudomány svéd nyelv, svéd társadalom valának az uralkodók, a finn költőség előtünésével a finn tudomány csak szárnyalni kezdé. Az új állapot eszökbe juttatá a gondolkodóknak, hogy ezentul svédekül nem maradhatnak, oroszokká pedig nem válhatnak legyenek tehát igazán a mik, t. i. Szuomiak. De hogy azok lehessenek, arra finn azaz szuomi műveltség, irodalom, szuomi tudomány kell. Hogyan lehet azt előteremteni?

1831. elején Lindfors egyetemi tag mély gondolatokba merülve járkála Helsingfors utcáin, azon tételödvén, mint lehetne a szómi nyelvet és irodalmat elhagyott állapotjából kiemelni. Egyszer felkiálta örömeiben: Meg van! s társához Lönnrothoz futá, közölni vele fölfedezését. Estve sok fiatal magister és egyetemi deák gyülekezék Keckmannál, a szómi nyelv egyetemi lectoránál, s ott elhatározák, hogy életbe lépetik Lindfors gondolatját. A szómi nyelv kinyomozása és a szómi irodalom felköltése végett társaságot alkotnak, s ez a *Szómi Irodalmi Társaság* keletkezése, melynek alapszabályait a czári kormány megerősítette. A Társaság mindent előmozdít, a mi a haza ismeretét és a szómi nyelv művelését illeti; díjak által ösztönöz a feladatához tartozó könyvek írására s fordítottat más nyelvekből nemcsak a nép, hanem a műveltebb olvasók számára is; pályakérdéseket is tűz ki a szómi történe-

lem, nyelv és irodalom köréből. A társaságnak rendes, tiszteletbeli és levelező tagjai vannak, a kiket a társaság előleges tagi javaslatra megválaszt. Rendes tag minden ember lehet, a ki teljes koru s a finn tudomány ügyét elő akarja mozdítani. *Belépő díj fejében* egyszer-mindenkorra 6 rubelt fizet. Levelező tagokká külföldi tudósok lehetnek. Tiszteletbeli tagokká pedig finnországi magas állású férfiak lesznek, a kik neveikkel és tanácsukkal támogathatják a társaság ügyeit.

A Társaság első kiadása 1834-ben *Kultala* vála, Zschokk »Goldmacherdorf«-jának fordítása, igen derék népkönyv. Második kiadása 1835-ben a Lönnrot szerkesztette »*Kalevala, taikka Vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosta ajoista*« (Kalevala, vagyis karjalai régi runók a szómi nép mult idejéből). Harmadika, negyedike és ötödike mind Lönnrot szerkesztette »*Kanteletar*, vagyis a szómi nép régi dalai és énekei«, 1840: *Suomen kansan Sananlaskuja* (a szómi nép közmondásai) 1842-ben s *Suomen Kansan Arvoituksia* (a szómi nép találós mondatai.) 1844-ben. Ezen kiadások a szómi nép hervadhatatlan emlékezetét biztosítják, a míg az európai miveltség tart.

A finn *Kalevalát* Müller Miksa az emberiség öt eposai közé számlálja, melyek is a görög *hómérosi*, a szanszkrit *Mahábhárata*, a perzsa *Sah-nameh* (király-könyv), a német *Nibelungen* s a *Kalevala*. Igen nagy jelessége az a szómi nép szellemének, egyúttal legnagyobb ékessége a finn irodalomnak. Érdemes tehát látnunk, mint szerezte meg Lönnrot azt a kincset. A Kalevalának második bővebb kiadásában 1849-ben így adja elő maga Lönnrot. »A runók egyik része, habár hiányosan, már az előtt Lencquist, Ganander, Porthan és Topelius könyveiben ki volt adva; de sokkal nagyobb részök ismeretlen vala. Ezeket időről-időre magam gyűjtögetém össze a finn és orosz Kareliában; némelyeket Kajaaniban is. A finn Kareliában 1828-ban jártam; 1831-ben Kuhmoban és Kiantában, 1832-ben Repolában. S miután Kajaaniba lakni mentem, mint kerületi orvos, négy ízben valék az orosz községekben, mindannyiszor néhány hétig tartózkodván azokban. Legjobb és leggazdagabb runo-fészek a Nuokki-niemi község a dvinai vagy arkhangeli kormányzóságban. E község Latva-järvi falujá-

ban egy Arhippa nevű 80 éves gazdát találék, kinck csodálatra méltó emlékezetéből két napnál tovább irtam szakadatlanul runókat. Ez így szóla hozzám, ugymond Lönnrot: »Haj! máskép volt kiskoromban, midőn atyámmal a Lapukka-tó partjain halászgaték. Akkor kellett volna kigyelmednek ott lennie. Segédünk vala egy lapukkai ember, jó énekes, mégsem olyan, mint édes apám. Egész éjszakákat énekelének, de soha nem kétszer ugyanazt. Magam kis fiu lévén, csak ültem és hallgattam, lassankint eltanulván a szebb énekeket. De sokat felejtettem már el. Fiaimból egy sem válik énekesé halálom után, mint én lettem apám után. Nem szeretik most többé a régi énekeket ugy, mint gyermekkoromban mí szerettük, mikor mindig, akár munka idejében, akár multságban, azokon vala a sor. A mostani fiatalság a csúnya új dalokat szereti, a melyekkel ajkaimat meg sem akarom becteleníteni. Ha valaki akkor, miut kigyelmed most, gyűjtötte volna az énekeket, két hét folytában sem birta volna leírni, a mit csak az apám tudott.« S ezeket mondván, megindulástól könybe lábbada az öregnek szeme; nekem is bajos vala megindulás nélkül hallgatnom beszédét.« A kik nálunk Homérost olvassák és olvastatják, azok, ha a Kalevalát is számba veendik, sokkal helyesebben ítélnék majd az Ilias és Odyssea keletkezéséről, és igazábban érezni fogják a társadalmi viszonyokat, a melyek közt mondai énekek támadhatnak.

Tavaly (1880-ban) adá ki a Társaság »*Suomen kansan muinaisia Loitsurunoja*« a finn nép régi búbajos runóit, hasonlóképen Lönnrot szerkesztéséből. Ekképen a szómiak nyelv- és régi hit-émlékei annyira ki vannak adva, hogy ezentúl csak böngészni való marad eme nagy téren. De e kiadványok oly kincset foglalnak magokban, melyet nem sok népnél találunk, s a melyre mí is büszkék lehetünk, mert nyelvrokonaink kincse azon forrásból származik, a melyből nyelvünk ugorsága is fakadt.

A Szómi Irodalmi Társaság az említetteken kívül azon könyvek kiadását is eszközölte, a melyek a finn irodalom hiányait töltik ki, különösen az iskolákra nézve. Tehát mindenféle nyelvtanokat és szótárakat (p. o. latin-finn, svéd-finn, német-finn stb. szótárakat, tengerészeti szótárt) adott ki; de gondolt

a népre is, szintugy mint a műveltebb osztályra. Ha kiadta s már több ízben, a *Flora Fennica*-t, szintén Lönnrottól, a ki orvos létére fűvész is, s bárkinél jobban ismeri hazáját, kiadá Topelius természetkönyvét is (*Luonnon kirjja*), még pedig 1868-ban negyedikször. A három első kiadás 8000 példányban kelvén el, a negyediket 5000 példányban nyomatták. A Társaságnak 62-dik kiadását a régi búbájos runók teszik. Tudományos folyóiratja a *Suomi*, melynek 1862-ben a 20-dik kötete jelent meg svéd és finn nyelven irt darabokból; 1863 óta egyedül finn nyelven irt munkákat közöl, s ennek az új folyamuk 1879-ben a 13-dik kötetét adta. — 1878—1879-ben jövedelme 39,400 finn márka, melyhez könyveinek eladásából 14.000 márka járult. Tőkéi legnagyobb részben alapítványokból, 114,265 márkát tesznek.

Hiányos volna szómi testvéreink szellemi mivoltának korrajza, ha Lönnrotou kívül a Sjögrén, Castrén, Ahlqvist és Genetz utazók neveit fel nem hoznám, s az irodalom más embereit is meg nem említeném. *Sjögrén András* (1794—1855.) a lires dán Rask által ösztönözve, a finn történelem és nyelv kutatására száná magát. Rask nevét tisztelettel kell megemlíteni a finn nyelvtudományban. Nemcsak maga sokat dolgozott abban, többi közt egy lapp nyelvtant adván ki, hanem másokat is buzdíta reá. 1818-ban és 1819-ben Finnországban és Pétervárott tartózkodván, itt gróf Rumjanczov birodalmi kancellárt reá bírá, hogy költséget adott egy finn szótár megírására és kinyomatására. Ennek köszönjük a Renvall finn szótárát (1826-ban), mely, ugyszólván, először és helyesen nyitotta meg a finn nyelvet a külföld előtt is. Sjögrén 1823-ban a birodalmi kancellár könyvtárnoka lévén, a finn népek kutatására való megbizást nyerte meg, a melyre Sándor czár 6000 rubelt határozott volt. Sjögrén előbb a novgorodi levéltárakat kutatván, azután két évig utazgata az Onega és Ladoga környékein, meg a Lapp földön és Archangelszkben; s Miklós czár ismételvén a 6000 rubelt, Sjögrén még más két évet tölte a szürjének, permiek és votjákok közt. 1824-ben kezdvén meg az utazást, csak 1829-ben tért vissza. 1846-ban és 1852-ben a livek nyelvét kutatá ki a Dünán in-

nen és túl. Halála után a pétervári akadémia kiadá Sjögrén munkáit. *)

Castrén Máttyás Sándor (1813—1852.) 1838-ban kezdé meg nyomozó utazásait; 1841-ben Lönnrot társaságában a norvég, finn és orosz lappok közt utazgatván, a következő években maga járt az archangeli kormányzóságban és éjszak-nyugati Szibériában. 1844-ben pedig a pétervári akadémia megbízásából, a szamojédek földjét, meg az egész Szibériát járja be, Sina országig, ez utazás 1849 januáriusáig tartván. Számos munkáit latin, svéd és német nyelven adá ki; halála után pedig a pétervári akadémia meghagyásából Schiefner Antal szerkeszté németül sok kötetben utazásait és kutatásainak eredményeit. **) Castrénnek e munkái által Európa először vett biztos tudomást a szamojédekről és sok más szibériai népekről.

Ahlqvist Ágoston (született 1826-ban) az élő finn írók között nemcsak mint nyelvtudós, hanem mint költő is kiváló helyen áll. 1846-ban és 1847-ben Kareliában és Archangelskben járt, dalokat és mondákat gyűjtván, meg nyelvi vizsgálókat tevén. 1854—58 hosszabb utazást tőn éjszaki és közép Oroszországban, meg nyugat-éjszaki Szibériában, a vogulok közt, mintegy Reguly nyomait követvén. 1862-ben Magyarországon vala. Munkái már számosak, ***) s a tudomány még sokat vár tőle.

Genetz Árvid 1871 és 1872-ben orosz Kareliában, jelesen az Olonetzi és Archangeli kormányzóságban kutatá a nyelvet s gyűjté a mondákat és énekeket. 1877-ben Helsingforsban a kareliai hangtanról irt (*Versuch einer Karelistischen Lautlehre*); 1880-ban pedig ugyanott ez utazásának eredmé-

*) Joh. Andreas Sjögrén's gesammelte Schriften B. I. és II. 1. és 2. rész. St.-Petersburg.

**) Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén. St.-Petersburg 1853. stb.

***) Vót grammatika, 1855-ben az éjszaki Csúd nyelv, 1859. — Moksa-Mordvin nyelvtan, 1865. A finn nyelvjárások, olvasmányok Eszt Karjala, Votja, Vepsä és Liv nyelvből, 1869. Utazási emlékezések (Muis-telmia matkoilta Venäjässä) 1859. — De Vestfinska Språkens Kulturord 1871. — Über die Sprache der Nord-Oztjaken, 1880. stb.

nyelű az »Orosz kareliai nyelv« című könyvet adá ki, mely nyelvmutatványokat, szótárt és nyelvtant foglal magában. 1876-ban az orosz lappok közt a Kola félszigetén jára. Ezen utazásból itt Budapesten 1879-ben »Orosz-lapp nyelvmutatványokat« ada ki, a Nyelvtudományi Közleményekben. Akkor ugyanis Genetz a magyar nyelv megtanulása végett nálunk mulat vala. Ő és *Almberg* azok, kik a finn tudósok közt legjobban birják a magyar nyelvet. Mert Almberg (Jalava) Antal is hosszabb időt töltvén Magyarországon, itteni tapasztalásait egy munkában közlé Helsingforsban 1876-ban, hozzácsatolván egy térképet is (Unkarin maa ja kansa. Neljäkymmentä matka kirjettä = Magyarország és Népe. Negyven utazási levél). Ez tudomra az első finnül irt terjedelmesebb munka Magyarországról. Adott ki finnek számára magyar nyelvtant is, mert a magyar nyelvet tanítja az egyetemen. Azonkívül fordítá a »Falu rosszát« finnre, mely darab sok tetszésre talált a szómi színházban. Mert a színészet is virágozni kezd már, s keletkeznek drámai írók, mint az ifjan elhalt Stenwall (Kivi) Elek (1834—1872.), a kinek egyik, »Lea« című darabját a Kisfaludy-Társaság Évlapjai (Uj folyam. XI. köt.) 1876-ban Halász Ignác és Szilasi Móricz fordítása szerint közölték.

A finn tudósok közül Donner Oskárt is megemlítem, a ki a hasonlító nyelvtudomány terén szorgalmatos, s többi közt a lapp epos töredékeit (*Päiven parne* a nap fia és *Päive-neita* a nap leánya) »Lieder der Lappen« cím alatt adá ki, Helsingforsban, 1876-ban.

A finn történetek kikutatása és írása felől különösen Koskinen (Forsman) György és Krohn Gyula nagyérdeműek. Az előbbinek *Finn történeti tankönyve* (Oppi-kirja Suomen Kansan historiassa, Helsingfors 1869.) németül is megjelent Lípceben. Krohn »Elbeszéléseket« ír a finn történetekből, (Kertomuksia Suomen historiasta), melyek IV. kötete 1878-ban jelent meg Tammerforsban (Tampereella). Eszt nyelvtant is ada ki finnek számára, mert azt a nyelvet, mely csak finn nyelvjárásnak tekinthető, a finnek már szorgalmasabban tanulják, mint azt az Ahlqvist kiadta »Finn nyelvjárásokból vett olvasmányok«-féle tankönyv is bizonyítja.

V.

A finnek déli atyafiairól, az esztekéről is, úgy akarok szólni, hogy előbb az ország viszontagságait emlitem meg. Plettenberg mester ur alatt a reformáció terjedvén, Riga, Revel és Dorpat városai függetlenül a szerzetes lovagoktól és a püspököktől, rendezik új egyházi községeiket*). Ámbár az urak 1546-ban azt határozták volt, hogy ezentúl külföldit se mester urnak, se érseki coadjutornak nem választanak: Vilmos rigai érsek és brandenburgi határgrof mégis a meklenburgi herczeg Kristófot nevezé ki coadjutornak és utódjának. Ez azután fegyveres kézzel rontván be az országba, 1556—1557-ben belháboru támad, a mely a lengyel király II. Zsigmond Augusznak beavatkozását hozta elő s melynek bajait IV. vagy II. Iván Vasziljevics moszkvai nagyfejedelem pusztító hadjárata tetézte, a ki a dorpáti káptalannak állítólag elmaradt adója miatt özönlé el az országot. Az öreg Fürstenberg mester ur mellé segédül Kettler Gotthardot nevezék ki. Ez mindjárt a lengyel királylyal alkudozik; s miután az orosz sereg Fürstenberget fogva hurczolta el, az egész régi alkotmány összedől. Az Eszt-tartomány nemessége és Riga városa 1571-ben a svéd király oltalma alá menekül; Kettler a Liv-tartományt a lengyel királynak engedi át, hogy a Kur-tartományt és Szemgalliát örökös herczegségnek tarthassa meg, mint lengyel hűbért.

II. Zsigmond Auguszt 1561. nov. 26-án ünnepiesen biztosítá az önkormányzatot, az evangelikus hitet, a német nyelvet s az eszt paraszton való szabad rendelkezést. A svéd király Erik és János sem bánták az Eszt-tartomány törvényeit és önkormányzását. De II. Zsigmonddal kihál 1572-ben a jagellói férfiág; csak két nőtestvére marad, Katalin, a svéd János neje, és a hajadon Anna. A francia Henrik megfizette ugyan a választás költségeit, de haza szökik, s a lengyel ren-

*) Lásd: Luther an die Christen in Livland. Riga, 1866. Luthernek 17 levele »an alle Christen zu Righe, Revell u. Tarbthe in Liefland« 1523—1540.

dek Báthori Istvánt választják királylyá, ha Annát feleségül veszi, a mit meg is tőn. István szerencsés háborut visel Oroszország ellen, visszaszerzi Dorpatot, megadásra bírja 1782. Rigát is, a mely város a lengyel királyt nem akarta elismerni. Ámde Báthori a Hosius érsek által behívott jezsuiták ösztönzésére Livországban is helyre akarja állítani a katolikus egyházat, ez által, s mert a Zsigmond biztosítványát sem tiszteli vala, nagy elégedetlenséget okoz. István halála után a svéd (III.) Zsigmond, János, fia lesz lengyel király; ez folytatja a visszareformálást. Közte és nagybátyja, IX. Károly, svéd király közt, háború törvén ki, a liv urak már 1601-ben Revalban, 1602-ben Dorpatban alkudoznak a svéd királylyal, neki akarván hódolni, ugyis az Eszt-tartomány már a svéd királyt uralja vala. A háborút csak Gusztáv Adolf 1617-ben a Stolbovai békekötéssel fejezé be, mely az oroszoktól Kareliát és Ingriát is elszakasztotta. Mégis az altmarki fegyverszünet 1629-ben a Liv-tartomány délkeleti részét, Dünaborg, Rositten és Marienhäusen kerületeit Lengyelországnak hagyja, melyekből azután mind a német nyelv, mind a protestausság kiveszett.

Eszt- és Liv-ország most svéd birtokok. De XI. Károly svéd király halála után tizenkét éves fia, XII. Károly következik. II. Auguszt, szász választó fejedelem és lengyel király, meg I. Péter orosz czár szövetséget kötnek IV. Fridrik dán királylyal, hogy visszavegyék a svédektől régi tartományaikat: jelesen Péter Ingriát és Karéliát, Auguszt Livországot. XII. Károly eleinte csodálatos szerencsével hadakozván mind a három megtámadó ellen, utóbb esztelen makaessága által feláldozza seregét s minden előbbi győzedelmét Pultavánál 1709-ben. Péter azonban nem Augusztanak, hanem magának szerzi meg Eszt és Liv-tartományt a Nystadti békekötésben 1721-ben; s azóta ezek, mint 1795 óta Kur-tartomány is, orosz birtokok.

Az esztek, a kik magokat *maa-rahvas* = föld népének nevezik, a német hódítás által a szerzetes lovagok és a püspökök alattvalóivá lévén, azoknak utódjai alatt is teljes rabszolgaságban maradának. A svéd kormány meg-megszorítá ugyan az urak hatalmát, s enyhíteni akára az eszt-parasztok szolgaságán is, de az éjszaki háború véget vete mind annak. Péter

orosz czár megerősíté az urak kiváltságait, a kik tehát a törvény szerint »örökös urak,« mint a parasztok »örökös szolgák« valának. 1739-ben a czári kormány hiteles tudósítást kívánván az örökös szolgák állapotjáról, azt a feleletet kapta: »Az urnak joga a szolgáinak életére és halálára terjed, ő korlátlan ur minden tekintetben; az örökös szolgának semmi tulajdona nincs, urának birtokán kívül se feleséget nem vehet, se férjhez nem mehet.« Ezt a viszonyt a rigai országgyűlés 1765-ben így fejezé ki: »Minden, a mi a paraszté, valamint ő maga is, urának igazi tulajdona, a melylyel az tetszése szerint bánhat.« Hupel mint kortárs és szemtanú ezt írja 1777-ben: »Lostreiber (zséllér vagy telketlen ember) und deren Kinder werden zuweilen verkauft, oder gegen andere Sachen, gegen Pferde, Hunde, Pfeifenköpfe u. d. g. vertauscht. Die Menschen sind hier nicht so theuer, als ein Neger in den amerikanischen Kolonien. Einen ledigen Kerl kauft man für 30—50, wenn er ein Handwerk versteht Koch, Weber u. d. g. ist, auch wohl für 100 Rubel; eben so viel giebt man für ein ganzes Gesinde (die Eltern nebst ihren Kindern); für eine Magd selten mehr als 10, und für ein Kind etwa 4 Rubel.«*) Az eredetiben adom, mert a fordítás, azt gondolná az ember, hihetetlen dolgot közöl. — Hupel (liv-tartományi lelkész) tanúsága szerint, az eszt gyermek hamar megtanulja az olvasást; de írásra kevés ur engedí tanítani parasztjait. A kisebb gyermekeket otthon az anyák tanítják, a nagyobbak az egyházközségi iskolába járnak. Ezért a gyermekek fát vágni, csépelni, fonni tartoznak a lelkésznek, mi most, ugymond Hupel, a Liv-herczegségben szorosán el van tiltva. »Einen ihrer Fähigkeit angemessenen Unterricht in der Religion fassen Alte und Junge bald: nur weiss ich nicht, woher es kommt, dass unter Tausenden kaum Zween wissen, dass sie Christen sind.« Ez talán eléggé jellemzi az esztek állapotját a múlt század utolsó negyedéből. De Sándor czár megszünteté 1819-ben az esztek rabszolgaságát, már előbb 1804-ben szabályozván a parasztok kötelezettségét. Ezt a szabályozást *eszti nyelven nyomtaták ki*, mi ott valóságos ujtás vala.

*) Aug. Wilhelm Hupel. Topographische Nachrichten von Lief und Ehstland II-ter Band. Riga, 1777., Seite 127 u. s. w.

Hupel 1777-ben csodálkozik vala, hogy ezer eszt ember között is alig kettő tudja, hogy keresztyén. A csodát megfejtí a hódítás módja és az utána következő politika. Még a reformáció sem változtathatott ott a nép állapotján. Ez urainak vallását külsőleg követé, belsőleg pogány maradván, miben némi vigasztalást lelhet vala elnyomásában. Még a régi pogány időből való naptárt is, mely 13 hónapos évet számlált, megtartá Saar-maa-ban (Sziget-földön), azaz Oesel szigetén. A reformáció nem támaszta ott nemzeti irodalmat, mint a finnek-nél; csak homályos hire van, hogy Witte Fridrik 1553-ban Luther kis kátéját fordította, s hogy a. Cathechismus Romanus és egy kis énekes könyv jelentek volna meg 1522-ben; példányokat ezekből nem találni sehol. A svéd kormány idejében támadnak az első esztül irt könyvek, jelesen Stahl Henrik és Rossinius Joakim könyvei. Amaz Revalban 1637 és 1641-ben, ez Dorpatban 1632-ben adának ki vallásos tartalmu könyveket a revali és dorpati nyelvjáráson. Stahl nyelvtant is irt 1637-ben »Anführung zu der Ehstnischen Sprach.« Stahl rossz fordításait a lelkészi gyűlés Revalban 1656-ban, s a Rossiniusét Dorpatban 1674-ban javitgaták. Az *első Abc-könyv csak 1687-ben jelent meg!* Ezentúl igyekeznek a német papok az eszt biblia-fordításon; a revali nyelvjáráson 1739-ben jelenik meg az egész biblia; a dorpati nyelvjáráson — mely egyébiránt csak kevés községben egyházi és iskolai nyelv — egyedül az új testamentom van meg 1686 óta.

E század első tizedeiben hasad ki az eszt nyelv kutatásának hajnala s meg-megindulnak az eszt irodalom első hajtásai. Sőt az Oesel szigetén Frey, Willman és Luce birtokosok szent énekeket, meséket és találós mondatokat stb. adnak ki már a mult század végén s e század elején. Masing 1816-ban eredeti eszt lapokat kezde kiadni németek számára, olyan tárgyakról is irván, melyek nem a nép olvasmánya. Csodálkoznak vala, hogy ilyesmit lehet esztül kifejezni, s hogy Masing a nép nyelvén ir, nem pedig a rossz egyházi nyelven, melyet Stahl és utódjai hoztak volt divatba. Azon időnek eszt írói közt gróf Manteuffel is helyet foglal, kinek »Mulatság a szurkos fenýűszilánk világánál« czimú könyve több kiadást ért.

1838-ban a kormány jóváhagyásával keletkezik Dorpat-

ban, az egyetem helyén, a »Tudós Eszt Társaság«, a melynek feladata többi közt az eszt nép régiségének kutatása és nyelvének és irodalmának előmozdítása. Első ülését 1839-ben tartá meg. Az eszt nép mondáit Fählmann Fridr. Robert, azután Jürgenson kezdék gyűjteni. Ezeknek 1850-ben történt halála után Kreutzwald Fridrik folytatá s a *Kalevi poeg* cím alatt ki is adá 1857—1861-ig a Társaság Közleményében. *) Az eszt nép régi és költői nyelve már a *Neus Henrik* által Revalban 1850—1852-ben kiadott *Eszt népdalokból* ismerszett volt meg; most pedig a Kalevi poegben azon teljes mivoltában tünt elő, a melyben a nép emlékezete megőrzötte. Kreutzwald az eszt népmeséket is gyűjtötte, melyeket a Finn irodalmi társaság ada ki 1866-ban.

Az eszt nyelvet *Ahrens* fejtegeté először a maga természete szerint, grammatikáját Revalban 1843-ban, s másodsor ugyanott 1853-ban adván ki. De kiváló érdemet szerzett magának az eszt nyelvbéli tudományra nézve *Wiedemann F. J.* a ki akadémiánknak is tagja. Ő nagy szótárt, kimerítő nyelvtant s egyebet írt, a melyek sokaságán el lehet álmélni; s azokat mind a pétervári akadémia adta ki. **)

De a tulajdonképi *eszt irodalom* is (azaz eszt nyelven írt könyvek száma) 1871. óta mind jobban-jobban növekszik. *Vanemuine* vagy *Dal-társaság*, melyet a kormány 1865-ben jóváhagyott, s a melynek az egyházi községekben számos fiók-társaságai lettek, 1869-ben ül meg Dorpátban a szabadság

*) Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft, VI. kötet 1—4 füzete, V. kötet 1—3 füzete, Dorpat, 1857—1861.

**) Versuch über den Werroestnischen Dialekt. St.-Petersburg, 1864.

Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch, 4° 1672 hasáb, meg 158 négy hasábu lap. St.-Petersburg, 1869.

Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreevinen in Kurland. St.-Petersburg, 1871.

Aus dem innern und äussern Leben der Ehsten, St.-Petersburg, 1870.

Grammatik der Estnischen Sprache, St.-Petersburg, 1875.

Egyéb munkái közül említem csak: Syrjänisch-Deutsches Wörterbuch, nebst einen Wotjakisch-Deutschen im Anhang und einen deutschen Register St.-Petersburg, 1880.

ötvenedik évfordulóját. *Jannsen* és *Hurt*, legnevezetesebb eszt irók Kreutzwald után, valának a Vanemuine-társaság legbuzgóbb előljárói; s ebből fejtett ki *Irodalmi Társaság* is (Eesti Kirjameeste Seltsi = eszt irók társasága), a melynek 1879-ben 12 előkelő és 419 köztagjai (eestseisuse-liikmed és lihtliikmell) valának, kik évenként 1 vagy 2 rubelt fizetnek. A társaságnak 1879-ben 1128 rubelnyi jövedelme, s 449 rubelnyi költsége vala. Kiadásainak száma eddig 45-re ment, mindenféle (nyelvi, természetrajzi, történeti, számláló, mulattató stb.) könyveket foglalván magában. 1875-ben 50 eszt nyelvű könyv jelent meg; 1879-ben már a naptárakkal együtt 130. Ez bár nem mind gyöngy is, úgymond szerényen az évi tudósítás, mennél dúsabban nővén az élet, annál erősebben szaporodván a dudva is (a mi valamennyi irodalomról áll): mégis örvendetes jelenség.

Még örvendetesebb az eszt népnek gazdasági gyarapodása. 1819-ben megszűnt ugyan rabszolgasága, de a félszeg liberalismus, melyet Anglia is követ Irországban, azt találá ki, hogy szabad lévén a volt paraszt, tehát törvény által a volt földes urat sem szabad korlátolni. A két szabad fél szabad egyezkedésre léphetvén, természetesen a szabad urak, a kiknek kezében vala az összes birtok, tökéletesen semmivé teheték a szabad parasztot, a ki minden barázdányi földet csak bérbe kaphat. Az előbbinél nagyobb nyomoruságba esett tehát a földművelő osztály; szóval irországi szabadság kezdett ott is terjengeni. A bajt meglátván, a bérlet rendezéséről gondoskodának 1849-ben és 1865-ben, paraszt-bankot is állítván fel, mely a tulajdonjog megszerzését könnyítse a parasztok számára. Ez az intézkedés a szorgalmas és igen takarékos földművelő osztályon rendkívül segített. Ez már 1869-ben 15.072,236 rubelért váltott meg földet, egy rubel akkor 1-firt 32 krajczárt tévén. Most nemesi birtokot is vehet a volt paraszt s legujabb hírem szerint, az a nevezetesség mutatkozik, hogy az eszt parasztság egymás után veszi meg a volt nemesi birtokokat. Mintha a fegyverrel elhódított földet a nép most 650 év mulva békés munkával akarná és birná is visszahódítani!

Ime a magyar finn és eszt nemzetek történeteinek néhány vonásai. Mily különbözők a viszontagságaik! S ha kér-

dezed, miért olyanok? miért jutott ide, a Duna-Tisza mellé-
keire, a magyar, s miért jutottak az északi Balt-tenger mel-
lékeire a finnek és esztek? a szómi közmondásnál egyéb vá-
laszt nem találász, mely szerint

Juinalall' on onnen ohjat,
Luojalla lykyn avaimet :
Ei katchen kainalossa,
Pahan suovan sormen päässä.

Istennél a sors gyepője,
Teremtőnél siker nyitja :
Nem irigynek kebelében,
Rossz embernek újja végén.

De habár mennyire különbözök is viszonyaik, a me-
lyek közt vannak, hasonló erős vonzódás él mindenikben a
saját hazája iránt, mert

oma maa mansikka
muu maa mustikka

a hon édes eperj,
idegen föld afonya.

Hasonló lelkesedés eleveníti szellemöket is. Azért, ha
tanulság van a külső történetekben, még inkább kell lenni a
műveltség történeteiben, mert azokban a szellem tükröződik le.
S a szellem annyival tiszteletreméltóbb, mennyivel nagyobb
akadályok szorították meg és szorítják fejlődését.

Büszke dicsőségünk, hogy az árja hódító fajhoz tarto-
zunk (it is our pride and glory to belong to the conquering
Aryan race)! kiált fel Poor Laura Elisabeth angol író azon
könyvben, a melyet a *Szanszkrit és a vele rokon irodalmakról*
tesz közzé,*) avval nem saját eredeti nézetét fejezvé ki, ha-
nem számos író követvén. Ez a másokat, jelesen a »turánia-
kat«, lenéző ostobaság, úgy látszik, vele van születve az árja
tudománnyal. Hasonló ostobaság nézte és nézi le nálunk a
finn rokonságot: de ne mondhassa senki, hogy az vele születik
a magyar tudománnyal! — Bizony, nem árt eltanulnunk a
finnek szorgalmas, mélyre ható szerénységét és azt a költőisé-
séget, a mely a holt természetet élővé teszi. Nem árt eltanul-
nunk az esztek szívósságát, a mely olyan viszonyok közt is
győzni tud, milyenek közt, nem tudom, ha megbirna-e maradni
a magyar nép.

Finn rokonaink alig két millió, eszt rokonaink nyolcz-

*) Sanskrit and the kindred Literatures. Studies in Comparative
Mythology. London, 1881.

száz ezeren; de a nem teljes három milliót Európa, az árja ostobaság ellenére, sokra becsüli. Az a nem teljes három millió, mint egyedüli rokonaink a műveltség terén, igazán megérdemlik, hogy mi magyarok nemcsak nagybecsüljük, hanem hogy egyet-mást el is tanuljunk tőlök.

A Dünára, mint említettem, 1151 óta jártak brémai kereskedők. A keresztyén hitet is 1186-ban kezdék terjeszteni. A brémai érsek *Apeldern Albertet* nevezvén ki a livek püspökévé, ez 1199-ben érkezék oda Dániában és Németországban gyűjtött keresztes haddal. IX. vagy Szent Erik, svéd király, miután hazájában a Krisztus hitét az Odin hitén való győzelemre jutatta volt, 1157-ben mené haddal tengeren által Finnországban is terjeszteni a keresztyén hitet, vagyis hódítani a szómiakat.

A szómiak tehát a VII. vagy VIII. századtól fogva a XII. század közepéig és végéig, mintegy négy századig, természet-adta szabadságukban és ősi hitökben éltek. A *Kalevan pojat* (Kaleva fiai) az öblön túli, a *kalevi poeg* (Kalev fia) az öblön inneni szómiak nemzeti hősei. Amazokról a Ládoga-tó és Vuoksi folyó között maradtak meg a legszebb énekek; Finnország nyugati részeiben alig található földrajzi nyomokat a Kaleva fiairól. De Kalev fiáról Revaltól fogva a Pejpusz-tó (Csud tengernek nevezik az oroszok) déli csúcsáig, tehát az eszt nyelv egész területén, máig megvannak a nyomok.

